

Zasada pomocniczości w katolickiej nauce społecznej

Michał Klimkowski¹

Idee związane z zasadą pomocniczości rozwijane przez myślicieli liberalizmu² doczekały się kontynuacji w nowo powstałej w XIX wieku doktrynie. Kościół poprzez swoje zaangażowanie w sprawy społeczne przyczynił się do stworzenia katolickiej nauki odnoszącej się do społeczeństwa i państwa. Jej udział w rozwijaniu idei pomocniczości, będącej podstawą działania organizacji międzynarodowych, jest tak wielki, iż jest ona uznawana współcześnie za jej źródło. Obecnie używane sformułowanie zasady pomocniczości pochodzi z dwóch papieskich encyklik: *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno*. Są one także początkiem katolickiej nauki społecznej i wywodzącej się z bezpośrednio z niej chrześcijańskiej demokracji.

Encyklika *Rerum novarum* papieża Leona XIII

W drugiej połowie XIX wykrystalizowały się dwie silne klasy społeczne – burżuazja i proletariatus. Dawne struktury feudalne, które były dobrze znane Kościołowi przez wieki, zaczęły się wykruszać. Potrzebna była zatem odpowiedź i dostosowanie do zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej. Kościół zdawał sobie sprawę, że bez atrakcyjnej i konkurencyjnej doktryny wobec zyskujących popularność socjalistycznych ideałów może utracić swoją pozycję jak drogowskazu społecznego³. Obawiał się także coraz bardziej powszechnego w tamtych czasach ruchu socjalistycznego, który w swojej ideologii był wrogi religii. Papież Leon XIII uzasadnił cel wydania encykliki

przemianami, jakie nastąpiły także w życiu społeczno-gospodarczym. Encyklika *Rerum novarum* była załącznikiem doktryny społeczno-ekonomicznej Kościoła katolickiego, wyznaczając na lata jej główny kierunek⁴. W encyklice papież wymienia następujące elementy powodujące owe przemiany: „zmianę techniki produkcji przemysłowej w związku z wprowadzeniem maszyny parowej; rozpowszechnienie pracy najemnej i powstanie klas pracowników i pracodawców; skupienie bogactw w rękach nielicznej grupy kapitalistów, przy równoczesnym zubożeniu szerokich mas pracujących; wzrost poczucia ufności we własne siły wśród klasy robotniczej oraz więzów łączności i solidarności, upadku moralności społecznej”⁵.

Papież Leon XIII poddaje w niej analizę sytuację społeczno-gospodarczą, krytycznie ocenia liberalizm i socjalizm⁶, przypomina podstawowe zasady społeczne, określa obowiązki Kościoła, państwa, pracodawców, pracowników oraz związków zawodowych, a także formułuje prawa społeczne człowieka. Z państwa liberalnego, zorientowanego na indywidualizm i państwa socjalnego pomagającego najsłabszym, tworzy wizję państwa pomocniczego, wspierającego w razie wystąpienia potrzeby. Taka wizja państwa jest bliska republikanizmowi, gdyż jest oparta na równym prawie do partycypacji w życiu publicznym⁷. Encyklika *Rerum novarum* została ogłoszona 15 maja 1891 roku⁸. Składa się z trzech części, w których podjęta zostaje krytyka socjalizmu, a także wyznaczenie obowiązków państwa względem ochrony pracowników. Kościół poprzez nią włącza się w dyskusje na temat kwestii robotniczych, a poprzez swoją naukę stara się pokazywać podstawowe zasady społeczne oraz krytykować błędne koncepcje. Tym samym nakreślona zostaje w nauce Kościoła alternatywa pomiędzy socjalizmem a kapitalizmem. Papież pisze o równości społecznej – „wszyscy ludzie są sobie równi; żadnej nie ma różnicy między bogatym i ubogim, między panem i sługą, między panującym i podwładnym”⁹. Porusza przede wszystkim temat wpływu państwa na obywateli. Pisze o jego ograniczoności podkreślając,

że „prawo wymaga, żeby ani jednostka, ani rodzina nie była pochłaniana przez państwo; jest więc rzeczą słuszną, by i jednostka i rodzina miała swobodę działania, jak długo nie zagraża dobru powszechnemu lub nie wyrządza krzywdy bliźniemu”¹⁰, co wskazuje również sprzeciw wobec totalitaryzmu. Oznacza to także prawo jednostek do decydowania w bliskich im kwestiach i podejmowania inicjatyw, które są w ich opinii słuszne.

Leon XIII ostrzega przed nadmierną ingerencją państwa w życie społeczne bądź rodzinne, które prowadzi do zaburzenia jego naturalnych jedności¹¹. Jednocześnie podkreśla wagę własności prywatnej w życiu społecznym, negowaną przez socjalistów, nazywając ją fundamentem dobrobytu ludu¹². Podkreśla rolę państwa w popieraniu godności osoby ludzkiej. Nie jest to możliwe bez troski o rodzinę, grupy, instytucje, które ludzie samodzielnie oraz spontanicznie tworzą i które umożliwiają rozwój społeczny. Państwo dla tego celu musi wspierać wszelkie przejawy organizacyjne i twórcze wykazywane przez obywateli. Papież dopuszcza interwencjonizm państwowy jedynie w określonych przypadkach. Leon XIII stwierdza, że „państwo winno otoczyć prywatną własność opieką prawa, a warstwy ludowe, do których wdarło się pożądanie własności cudzej, utrzymać w granicach obowiązku”¹³. Państwo ma być instrumentem ochronnym wobec poszanowania własności i prawa, ale także chronić przed wyzyskiem pojedyncze jednostki, o czym mówi fragment, że państwo powinno „wyzwolić pracowników z niewoli ludzi chciwych, którzy dla celów zysku bez miary nadużywają osób, jak rzeczy martwych”¹⁴.

Zdaniem J. Godlewskiego Kościół podjął się nie tylko próby rozwiązania problemów społeczno-ekonomicznych, ale także określenia roli państwa¹⁵. Według papieża „obowiązkiem rządów jest czuwać nad społeczeństwem i nad jego częściami składowymi”¹⁶. W państwie upatruje się opiekuna obywateli, pozwalającego im na własne rządzenie swoim życiem. Leon XIII podkreśla prawo obywateli do zrzeszania i działania w ważnych dla nich celach.

Przywilej ten oparty jest na prawie natury, a państwo nie powinno tego prawa negować, gdyż samo od niego pochodzi. Píše, iż z tego, że „stowarzyszenia prywatne istnieją w łonie państwa, którego są niejako częściami, nie wynika bynajmniej, by państwo mogło dowolnie odmawiać im prawa do istnienia. Wolność bowiem tworzenia prywatnych stowarzyszeń ma człowiek na podstawie prawa natury, a państwo istnieje nie dla niszczenia prawa natury, ale dla jego ochrony”¹⁷. Państwo nie może hamować dążeń zrzeszeniowych obywateli. Wyjątkiem może być tylko ochrona moralności, sprawiedliwości i dobra państwa, jeśli owe wspólnoty obywatelskie mają na celu im zagrażać – „państwo może przeciwstawić się tym stowarzyszeniom; mianowicie wówczas, kiedy stowarzyszenia na mocy swego statutu dążą do czegoś, co się kłóci z moralnością, sprawiedliwością i dobrem państwa”¹⁸.

Encyklika *Quadragesimo anno* papieża Piusa XI

Drugim dokumentem traktującym o zasadzie pomocniczości była encyklika *Quadragesimo anno* wydana w 1931 roku. Papież Pius XI podejmuje w niej próbę interpretacji otaczającej rzeczywistości, ostrzegając przed brakiem poszanowania przez państwo wolności zrzeszania się. Podkreśla on również fundamentalne znaczenie zasad solidarności i współpracy przy zwalczaniu konfliktów społecznych¹⁹. Definiuje zasadę pomocniczości. Dodaje także, że „im doskonalej zostanie utrzymany porządek hierarchiczny pomiędzy różnymi stowarzyszeniami, stosownie do zasady funkcji wspomagającej działalność społeczną, tym bardziej wzmocni się władza i moc społeczna, a co za tym idzie wyniknie z tego szczęśliwszy i pomyślniejszy stan samego państwa”²⁰. Określa on zasadę pomocniczości jako podstawową i zawsze stosowaną przez katolicką naukę społeczną. Wynika z niej, że działalność społeczeństwa powinna być nakierowana na uzupełnianie i pomoc w działalności jednostek, rodzin czy grup społecznych, bądź zawodowych. Zasadą określającą właściwe życie

społeczne powinna być sprawiedliwość społeczna, która opiera się na wspólnym dobru. Jej głównym celem powinno być zawsze doskonalenie osoby ludzkiej²¹.

W kolejnym fragmencie encykliki Pius XI podkreśla konieczność ochrony i wspierania naturalnego zaangażowania społecznego ludzi – „jak nie wolno jednostkom wydierać i na społeczeństwo przenosić tego, co mogą wykonać z własnej inicjatywy i własnymi siłami, podobnie niesprawiedliwością, szkodą społeczną i zakłóceniem porządku jest zabierać mniejszym i niższym społecznościom te zadania, które mogą spełnić, i przekazywać je społecznościom większym i wyższym. Wszelka bowiem działalność społeczności mocą swojej natury winna wspomagać człony społecznego organizmu, nigdy zaś ich nie niszczyć ani nie wchłaniać”²². Ten cytat bardzo mocno oddaje postulat zasady pomocniczości, preferując działanie i inicjatywy oddolne. Co więcej świadczy o jej podwójnej treści. Po pierwsze zasada ta oznacza prawo i obowiązek osoby oraz mniejszej wspólnoty do samodzielnego, odpowiedzialnego działania i do przewidującej troski²³. Po drugie oznacza ona prawo i obowiązek większej wspólnoty (a w końcu państwa) do świadczenia pomocy tam, gdzie samopomoc nie wystarcza²⁴.

Papież nazywa zasadę pomocniczości jedną z najistotniejszych norm filozofii społecznej²⁵. Nawołuje także do reformy instytucji i poprawy obyczajów. Mówiąc o instytucji władczej ma na myśli funkcjonowanie państwa, które poprzez przemiany społeczne zyskało nadmiar obowiązków i spraw do rozwiązania. Píše, że „życie społeczne bowiem stało się bezkształtne, a państwo, przejąwszy na siebie wszystkie te zadania, które poprzednio ponosiły zniszczone związki, załamuje się niemal pod ciężarem nieskończonych zadań i zobowiązań”²⁶. Krytykuje kapitalizm, który według niego zniszczył tradycyjne struktury i stosunki społeczne. Uważa, że „doszło do tego, że owo biblijne i ongi przez rozliczne związki świetnie rozwinięte życie społeczne obecnie tak upadło i prawie zanikło, że pozostały prawie same jednostki i państwo”²⁷.

W encyklice *Quadragesimo anno* podkreślane jest także to, że państwo w relacjach z sektorem prywatnym powinno stosować zasadę pomocniczości, która jest stałym elementem nauki społecznej Kościoła. Papież akcentuje także ustrój oparty na współpracy klas społecznych²⁸ i społecznym charakterze pracy²⁹. Encyklika odrzuca idee liberalizmu pojmowane jako nieograniczona konkurencja sił gospodarczych. Potwierdza z kolei wartość własności prywatnej, wskazując na jej funkcję społeczną i pochodzenie z prawa natury. Docenia znaczenie wolnej konkurencji w działalności gospodarczej, ale nie zgadza się z jej pierwszeństwem wśród zasad gospodarki rynkowej. Naczelnymi zasadami według niej są zasada pomocniczości, solidarności, a także sprawiedliwości społecznej. Zasada pomocniczości daje pierwszeństwo działań człowieka w stosunku do społeczności i podkreśla pomocniczy jej charakter. Zasada ta jest często określana jako jedna z pierwszych i kardynalnych zasad określających stosunki społeczność – jednostka³⁰. Natomiast według wymienionej zasady sprawiedliwości społecznej wynagrodzenia powinny wystarczać nie tylko na utrzymanie rodziny robotnika, ale także na zebranie kapitału pozwalającego na nabycie odpowiednich własności. Z drugiej strony zasada ta wymaga uwzględnienia stanu finansowego przedsiębiorstwa oraz poziomu gospodarczego kraju, co wiąże się z zasadą solidarności.

Między wymienionymi wcześniej zasadami występuje jednak pewna zależność i współistnienie. Działalność władz publicznych musi być podporządkowana zasadzie pomocniczości i powinna stwarzać warunki odpowiednie do nieskrępowanego funkcjonowania na poziomie ekonomicznym. Jednak musi ona uwzględniać zasadę solidarności, by została zachowana odpowiednia równowaga i by szanowane były także prawa najsłabszych ekonomicznie ogniw, nie zawsze posiadających narzędzia do swej pełnej reprezentacji w rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Według Cz. Strzeszewskiego solidarność

nie może jednak istnieć bez pomocniczości³¹, gdyż łatwo może to prowadzić do nadmiernej opiekuńczości i negatywnych konsekwencji społecznych. W odwrotnej sytuacji pomocniczość bez solidarności kończy się często zbyt dużym nastawieniem na prawa i interesy lokalne. Niezbędne jest tu zachowanie odpowiedniej równowagi. Jest stanem niepożądanym, gdy nie uwzględnia się odpowiedniego szczebla instytucji, które dany problem potrafią rozwiązać najlepiej. Często mniejsze i lokalne instytucje oraz społeczności nie poradzą sobie ze skalą dużego problemu bez właściwej i odgórnej pomocy. Pomocniczość bowiem „opiera się na zasadzie autonomii społeczności. Znaczy to, że w obliczu problemów pojawiających się na danym terenie pierwszym podmiotem powołanym do działania jest sama społeczność”³².

Myśl końcowa

Kościół katolicki głosząc swoje poglądy, od początku istnienia musiał stawiać czoło wielorakim kwestiom ideowym oraz uwarunkowaniom zarówno społecznym, gospodarczym jak i politycznym³³. Przez wieki swego istnienia rozwijał nauczanie społeczne oparte o zasady moralne normujące życie zbiorowości. Katolicka nauka społeczna, za sprawą głoszonych idei wprowadziła w czasy nowożytne zasadę pomocniczości. Skryształizowano i wyraźnie naznaczono jej doniosłość w życiu społeczno-politycznym. Dzięki encyklikom *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno* zasada ta została wpisana w realne doktryny i programy polityczne, zwłaszcza chadeckie³⁴. Stała się jedną z kluczowych zasad dzisiejszych ustrojów demokratycznych i organizacji międzynarodowych. Zasada pomocniczości jest filarem społeczeństwa obywatelskiego, gwarantuje jego właściwe istnienie i funkcjonowanie. Daje członkom społeczności możliwość działania w sferach publicznych, gdzie możliwe staje się realizowanie praw człowieka jako godnego i aktywnego obywatela, wyposażonego w prawo do działania.

Zasada pomocniczości i problematyka jej dotycząca jest bardzo szerokim, ale i ważnym tematem. Dotyka wielkich organizmów ponadnarodowych, ale i pojedynczych obywateli. Jest zasadą, z której wynika poszanowanie praw najmniejszych grup i ich prawa do decydowania. Jest przejawem uwzględniania ich interesu i decentralizacji procesu decyzyjnego. Mimo wieków formułowania i rozwijania jej koncepcji, wykrystalizowała się ona dość późno. Od tego momentu, a mianowicie końca XIX wieku, jest nieprzerwanie obecna w naukach politycznych. Wkład papieża Leona XIII i Piusa XI oraz ich encyklik w to dzisiejsze umiejscowienie zasady pomocniczości jest niezwykle doniosły, dlatego warto pamiętać o wpływie katolickiej nauki społecznej na dzisiejszą pozycję idei pomocniczości, która mocno wrosła w praktykę i jest obecna w dyskusjach po obu stronach sceny politycznej. Zasada pomocniczości jest dziś uważana za jedną z podstawowych zasad ustrojowych większości państw europejskich. Jest niezwykle ważna przy podziale kompetencji w strukturach Unii Europejskiej. Zasada ta jest obecnie nie tylko powszechna, ale także legitymizuje aktywność podmiotów niższego szczebla i ich udział w procesie decyzyjnym.

Summary:

The ideas associated with the principle of subsidiarity developed by thinkers of liberalism, lived to see the continuation of the newly established thoughts in the twentieth century doctrine. The Catholic Church through its involvement in social issues contributed to the creation of the Catholic Doctrine, relating to society and the state. Its participation in the development of the idea of subsidiarity is so great that the Catholic Church is recognized today as its source. The current construction of the principle of subsidiarity is derived from the two papal encyclicals: *Rerum novarum* and *Quadragesimo anno*.

Keywords:

Subsidiarity principle, Catholic social teaching, civil society, active citizen

Przypisy:

¹ Mgr Michał Klimkowski, doktorant Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.

² A. Nowak red., *Encyklopedia powszechna*, s. 562.

³ L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, Warszawa 2005, s. 398.

⁴ S. Markiewicz, *Ewolucja społecznej doktryny Kościoła*, Warszawa 1983, s. 53-54.

⁵ Cz. Strzeszewski, *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 1978, s. 75.

⁶ J. Godlewski, *Katolicka myśl kościelna o prawie i państwie*, Warszawa 1985, s. 35.

⁷ W. Głuch red., *Słownik Unii Europejskiej*, Wrocław 2003, s. 242.

⁸ Encyklika *Rerum novarum*,

http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum_en.html

⁹ Tamże, rozdział 32.

¹⁰ Tamże, rozdział 28.

¹¹ Tamże, rozdział 11.

¹² Tamże, rozdział 12.

¹³ Tamże, rozdział 30.

¹⁴ Tamże, rozdział 33.

¹⁵ J. Godlewski, *Katolicka myśl...*, dz. cyt., s. 37.

¹⁶ Encyklika *Rerum novarum*, dz. cyt., rozdział 28.

¹⁷ Tamże, rozdział 38.

¹⁸ Tamże, rozdział 38.

¹⁹ Encyklika *Quadragesimo anno*, http://www.vatican.va/holy_father/pius_xi/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno_en.html, rozdział 15.

²⁰ Tamże, rozdział 81.

²¹ Cz. Strzeszewski, *Ewolucja katolickiej...*, dz. cyt., s. 82.

²² Encyklika *Quadragesimo anno*, dz. cyt., rozdział 80.

²³ W. Ockenfels, *Zarys katolickiej nauki społecznej*, Kolonia 1992, s. 37.

²⁴ Tamże, s. 37.

²⁵ Z. Aradi, *Pius XI: The Pope And The Man, Literary Licensing*, s. 114.

²⁶ Encyklika *Quadragesimo anno*, dz. cyt., rozdział 79.

²⁷ Tamże, rozdział 79.

²⁸ S. Markiewicz, *Ewolucja społecznej...*, dz. cyt., s. 61.

²⁹ Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Warszawa 1985, s. 73.

³⁰ J. Godlewski, *Katolicka myśl...*, dz. cyt., s. 286.

³¹ Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka...*, dz. cyt., s. 274.

³² S. Fontana, *Zasada pomocniczości i obecność katolików w życiu publicznym*, „Spoleczeństwo” 2001, nr 49/50, s. 361.

³³ A. Dylus, *Spoleczna nauka Kościoła w: A. Zuberbier red., Słownik teologiczny*, Katowice 1998, s. 544.

³⁴ S. Markiewicz, *Ewolucja społecznej...*, dz. cyt., s. 53.